

Η ΤΡΙΚΥΜΙΑ ΤΗΣ ΟΡΕΣΤΕΙΑΣ

“Άκουσα μιὰ φορά κάποιον κύριο ειλικρινέστατα νὰ λέη πῶς καλὰ καλὰ δὲν καταλαβαίνει τίποτε ἀπὸ ἀρχαιολογία καὶ πῶς πολὺ δὲν τὸν συγκινοῦν τὰ Μουσεῖα τῶν ἀρχαιοτήτων, καὶ πῶς χίλιες φορές περισσότερο ἀπὸ τὰ κλασικὰ αὐτὰ λείψανα καὶ τὰ γλυπτὰ μαρμαρα ποῦ τὰ θαυμάζουν οἱ Ἑλληνολάτρες καὶ ποῦ κάνουν πῶς τὰ θαυμάζουν ἔλοι οἱ ξιππασμένοι, ἀκούει τὴν καρδιά του νὰ χτυπάη δυνατώτερα καὶ ζωηρότερα μέσα στὸ Μουσεῖο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας.” Ὅμως ὁ ἀληθινὸς αὐτὸς κύριος ἐσημείωνε μιὰ ἐξαιρέση στὸν κανόνα του. “Ὅταν πῆγε στὴν Ὀλυμπία καὶ βρέθηκε μπροστὰ στὸν Ἑρμῆ τοῦ Πραξιτέλη, ἔνοιωσε ἀπ’ ἄκρη σ’ ἄκρη τοῦ εἶναι του νὰ τοῦ μιλήῃ ἡ θεὸς τοῦ μαρμαροῦ ὁμορφιὰ καὶ ἔμεινε καὶ αὐτὸς ἐκστατικὸς μπροστὰ του καὶ τὸν ἐθαύμασε καὶ τὸν ἀγάπησε. Τὴ γενναίκα τούτη ἐξομολόγηση πρέπει νὰ τὴν πλατύνουμε καὶ νὰ τὴ θυμηθοῦμε κάθε φορά ποῦ μᾶς δίδει εὐκαιρία νὰ γνωριστοῦμε μὲ τὴν ἀρχαία ψυχὴ.” Ἡ ψυχὴ αὐτὴ, εἴτε στὰ λείψανα τῆς καλλιτεχνίας εἴτε στὰριστουργήματα τοῦ λόγου μᾶς φανερώνεται, ἔχει γνωρίσματα ποῦ ἀδύνατο πλέον εἶναι σ’ ἐμᾶς, ἀνθρώπους ἄλλους ποῦ μᾶς χωρίζουν αἰῶνες καὶ μᾶς παραλλάζουν ἀπὸ τοὺς προγόνους μᾶς κάθε λογῆς μεταβολές, ἀδύνατο εἶναι πλέον σ’ ἐμᾶς νὰ αἰσθανθοῦμε καὶ νὰ γαπήσουμε. Εἶναι τὰ γνωρίσματα ποῦ ἔκαναν τὸν κύριο ποῦ εἶπαμε νὰ μὲνῃ ἀπαθέστατος, κάθε φορά ποῦ ἔμπαινε μέσα σὲ ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. “Ὅμως καὶ μὲξὶ ἡ ψυχὴ αὐτὴ κρύβει στοιχεῖα ὁμορφίας ἔως διόλου γενικώτατα καὶ ἀχάλαστα ποῦ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ συγκινοῦν τὸν ἄνθρωπο κάθε χρόνου καὶ τόπου, πολὺ περισσότερο ἕνα Ἕλληνα, σὰν ἐμᾶς. Καὶ αὐτὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα ποῦ ἔκαναν τὸν κύριο ποῦ εἶπαμε νὰ θαυμάσῃ ἀπὸ τὴν ὠραιότητα τοῦ Πραξιτέλειου Ἑρμῆ. Καὶ ἡ ἀρχαία δραματικὴ τέχνη δὲ βγαίνει ἀπὸ τὸν κανόνα Ἡ ἀπτική τραγωδία εἶναι χαμένη ἀγύριστα γιὰ μᾶς, καὶ τίποτε δὲ φτάνει νὰ τὴν ἀναστήσῃ. Ἀδύνατο νὰ παραστήσουμε τ’ ἀρχαία δράματα ὅπως τὰ παράσταιναν οἱ ἀρχαῖοι· ἀδύνατο νὰ τὰ καταλάβουμε ὅπως τὰ καταλάβαιναν ἐκεῖνοι· ἀδύνατο νὰ μᾶς συγκινήσουν μὲ τὸν τρόπο καὶ μὲ τὸ βάθος ποῦ συγκινοῦσαν ἐκείνους. Ἡ συγκίνηση ποῦ κυριεύει τὸν Ἕλληνα καὶ κάθε ἄνθρωπο μὲ τοὺς κλασσικοὺς ἀναθρεμμένο κάθε φορά ποῦ μελετᾷ στὸ γραφεῖο του καὶ ποῦ ξεδιαλύνει τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων ποιητῶν εἶναι κάτι τι σχεδὸν ὅπως διόλου διαφορετικὸ, καὶ στὴν ποσότητα καὶ στὴν ποιότητα, ἀπὸ τὴ συγκίνηση τοῦ κόσμου ποῦ γιόμιζε τὰ βάρη τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου στὴν ἐποχὴ τοῦ Περικλέη. Τὴν ἀρχαία αὐτὴ συγκίνηση πρέπει τώρα νὰ πᾶμε νὰ τὴ ζητήσωμε ἀπὸ τοὺς νέους. Ἡ μουσικὴ τοῦ Βάγνερ εἶναι σήμερα ἡ τραγωδία τοῦ Δισχύλου. Ἡ τέχνη τοῦ Δανούντιο.

είναι σήμερα ή τέχνη του Σοφοκλή. Ο σημερινός Εϋριπίδης είναι ο Ίψεν. Οι δικοί μας κλασικοί που θα βγοϋνε σήμερα ή αύριο, με την ζδεια όλων των Ζωτών και στο πείσμα του καθενός Ήπιμενίδη, θα γνωρίζονται με κάποια ρωμαίικα πεζά και βάρβαρα όνόματα που θα καταλήγουν σε ό π ο υ λ ο ς, σε ο γ λ ο υ ς, σε α ρ η ς.

Όμως και μέσα σ' όλα αυτά τα σημάδια που τόσο παραλλάζουν και τόσο πια μας είναι ξένα, υπάρχει και το σημάδι που μοιάζει με τη δική μας την ψυχή, το αιώνιο, το ανθρώπινο, το έξω από τον τόπο και το χρόνο, που δέ μπορεί παρά να γονατίσουμε μπροστά του και να λαχταρίσουμε. Το σημάδι αυτό είναι για μας ό,τι ο Έρμηϋ του Πραξιτέλη για τον κύριο που είπαμε. Και για τοϋτο παράσταση μιξς αρχαίας τραγωδίας, μάλιστα μιξς τριλογίας του Αίσχύλου, στο Βασιλικό θέατρο, όσο κι, αν δέν είναι διόλου εκείνη, ή αρχαία, είναι κάτι, είναι πολύ, για να μιξς βυθίση σε μιχ θεησκευτική χαρά, για να μιξς ύψωση σε μιχν ασύγκριτη απόλαση, για να μιξς κάμη να λησμονήσουμε όλα τα πεζά και τα μέτρικα και τ' άχαρακτήριστα και τα όλιγόζωα του σύγχρονου θεάτρου.

Δέν εξετάζω εδώ πώς πρέπει να δίνονται τ' αρχαία δράματα, άνίσιως πρέπει να δίνονται στο πρωτότυπο κείμενο ή σε μετάφραση. Άλλο το έν και άλλο το άλλο. Ύπάρχουν άνθρωποι, και μάλιστα φιλόλογοι και θερμεμένοι με τα Έλληνικα γράμματα που ύποστηρίζουν πως πάει στα χαμένα ή διδασκαλία του αρχαίου τραγικού στο πρωτότυπο, πως, καλά καλά, μόνο μεταφρασμένα αξίζει τον κόπο να μιξς παρουσιάζονται τ' αρχαία δράματα. Μάλιστα κάποιος από τους άριστους τροφίμους της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου μας, ο καθηγητής κ, Γεώργιος Μπουκουβάλας και μεταφραστής της «Μήδειας» του Εϋριπίδη, σε μιχ όλιγοσέλιδη, οϋσιαστική πραγματεία του «Περί διδασκαλίας αρχαίων Έλληνικων δραμάτων επί της σημερινής σκηνής» (1) γράφει άνάμεσα σταλλα: «Α προκαλύπτως και κατ' αρχήν κηρύττομαι πρώτον μέν κατ' της διδασκαλίας παντός αρχαίου δράματος έν τη αρχαία Έλληνική γλώση, ως δηλ. περιεσώθησαν εις ήμας, δεύτερον δέ κατ' της διδασκαλίας αυτών έν τη νεωτέρη μέν γλώση, άλλ' άνευ διασκευής τινος, και τρίτον καθ' οίασδήποτε διδασκαλίας τινων των αρχαίων Έλληνικων έργων. Η άπροκαλύπτως μέν, άλλ' ειλικρινής αυτη όμολογία γιγνομένη παρά θεράποντος της αρχαίας Έλληνικής γλώσης, ίσως να εξεγειρη, αν μη τι άλλο, τουλάχιστον την άπορίαν των Έλληνομαθων κτλ. κτλ.»

Βέβαια. Παράσταση αρχαίου δραματικού έργου στην αρχαία γλώση μήτε που μπορεί να αναπληρώση ακόμα και μιχ μέτρικα μετάφραση, μήτε που μπορεί να μήν είναι, πιδ πολύ από διδασκαλία, παρωδία. Όμως εγώ και παραδέχομαι πως και μιχ παράσταση στην αρχαία γλώση έχει τον τόπο της κ' έχει το σκοπό της.

(1) Εν Αθήναις Ύπογρ. Α Παπαγεωργίου 1903.

Γιὰ τὸ φοιτητὴ τῆς φιλολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου μας εἶναι καὶ αὐτὴ μιὰ πολυσήμενη ἐξακολούθησι τῶν φροντιστηριακῶν του μαθημάτων. Καὶ εἶναι μιὰ πολύτιμη εὐκαιρία σ' ἓνα καθηγητὴ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων γιὰ νὰ δείξῃ μ' αὐτὴ στὸν κύκλον τῶν ἀκροατῶν του χίλια πράγματα ποῦ δὲ θάφτανε νὰ τὰ δείξῃ μονάχα μὲ τὸ μάθημά του. Μάλιστα παραδέχομαι πῶς θὰ μπορούσε καὶ νὰ συγκινηθῇ κανεὶς ἐκεῖ μέσα, ἀφοῦ καὶ μέσα στὴν ἐκκλησιὰ καὶ ἄθρησκος νὰ εἶσαι καὶ νὰ μὴ καταλαβαίνῃς γρὺ ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ γλῶσσα, εὐκολὰ εὐ κυριεύει ἢ θρησκευτικὴ κατάνυξι. Ζήτημα ψυχολογικόν. Ὅμως θέατρο ποῦ βλέπει πρὸς τὴν καλλισθητικὴ ἀνατροφή τοῦ κόσμου καὶ πρὸς τὴν καλλισθητικὴ συγκίνηση τοῦ κόσμου μιλεῖ, δὲν εἶναι συγχωρημένο νὰ προσκαλῇ τὸν κόσμον σὲ τέτοιας λογῆς φροντιστήριον, ὅσο θεαματικὰ κι ἂν καταρτίζονται ἐξόν ἂν ἔχη πρόγραμμα τοῦ τὸν πῶ στενοκέφαλον βυζαντινισμό.

Στὰ 1852 ὁ φιλογενὴς Ράλλης σύστησε ποιητικὸ ἀγῶνα γιὰ νὰ τὸν ἐνεργῇ τὸ Πανεπιστήμιον κάθε χρόνο. Ὁ ἀγωνοθέτης ἔβαλε ρητὸν ὅρο νὰ μὴ βραβεύωνται στὸν ἀγῶνα τοῦ ποιήματα σὲ δημοτικὴ γλῶσσα. Ἐνας πρῦτανος τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ Πήλλικος, μέσα στὴν πρυτανικὴ του λογοδοσίαν τοῦ ἴδιου χρόνου μιλοῦντας μὲ ὅλο τὸ σέβας γιὰ τὸν ποιητικὸ ἀγῶνα τοῦ Ράλλη, δὲν ἐφοβήθηκε, κ' ἔτσι, νὰ δείξῃ τὴν προτήμησίν του πρὸς τὴν κακώμοιρον κατατρεγμένη γλῶσσα, ἂν καὶ πολὺ λεπτὰ καὶ πολὺ ἀποσκεπασμένον, μὲ τούτα τὰξιουμνημόνευτα λόγια: «Ἡ σικὰ τοῦ περασμένου δὲν ἀντικατασταίνει οὔτε ἀξίζει τὴν ζωσαν πραγματικότηταν, τὴν δικαυανὴν ἐκφρασίαν τῆς παρουσίας τοῦ πνεύματος. Ἡ Ἀρχαιολογία ἔχει τὴν θέσιν τῆς εἰς τὸν χορὸν τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν· ἀλλ' εἰς νέαν ποίησιν ἀρχαιολογικῶν ἐνδυμα λέξεων καὶ φράσεων, φαίνεται ἀντιφατικόν· ἡ πνοὴ τῶν κοιμητηρίων ξηραίνει τὸ τρυφερόν τοῦ αἰσθηματος.» Τὸ ἀρχαῖον δρᾶμα ἔχει νόημα γιὰ μᾶς, ἀνίσως καὶ μᾶς δίνεται ὄχι σὰ «σικὰ τοῦ περασμένου», ἀλλὰ σὰ «ζῶσα πραγματικότης», ὄχι σὰν «ἀρχαιολογία» ἀλλὰ σὰ «νέα ποίησις». Μὲ τέτοια πρόθεσι, τὴ μόνη σωστὴ καὶ νόμιμη, θέλησε νὰ μᾶς παρουσιάσῃ τὴν «Ὀρέστειαν», τὸ Βασιλικὸ θέατρο. Τέτοια φαίνεται πῶς εἶταν καὶ ἡ πρόθεσι καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ μεταφραστῆ τῆς «Ὀρεστείας.» Ὁ κ. Σωτηριάδης ἔχει ἄλλην ἰδέαν καὶ ἄλλην ἰδέαν ὁ κ. Βλάχος γιὰ τὸν τρόπο ποῦ πρέπει νὰ μεταφράζωνται τὰρχαία δρᾶματα. Ὁ κ. Σωτηριάδης ἔχει ἄλλην ἰδέαν καὶ ἄλλην ἰδέαν ὁ κ. Ψυχάρης γιὰ τὴ γλῶσσαν ποῦ πρέπει νὰ γράφῃ ὁ ποιητὴς καὶ ὁ λογογράφος. Ὁ κ. Σωτηριάδης μῆτε ποῦ ὑποφέρει τὴ φροντισμένη, ὅμως ψυχρὴ καὶ ἀλύγιστη μὲ τοὺς ἀχαρούς ἰάμβους καθαρολογία τοῦ μεταφραστῆ τοῦ «Οἰδίποδος Τυράνου», μῆτε ποῦ θέλει τὴν ὑπερδημοτικὴν, καθὼς φαίνεται, τὴ δημοτικώτατην, καθὼς εἶναι, τὴν ἀρκετὰ συντηρητικὴν, καθὼς τὴ νομίζει ὁ ἴδιος ὁ Ψυχάρης, γλῶσσαν τοῦ ποιητῆ τοῦ «Κυρούλη.» Ὁ κ. Σωτηριάδης εἶν' ἓνας φιλόλογος ἀρχαιολόγος μὲ πολλὴ γνῶσιν κ' ἓνας λόγιος μὲ ζωηρότατον αἰσθημα. Θαυμαστὴς καὶ ὁμολογητὴς τῶν δικαιωμάτων

των τῆς ζωντανῆς γλώσσας, πιστεύει μολαταῦτα (ἐδῶ δὲν ἐξετάζω ἀν ὀρθὰ ἢ ὄχι), πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ δουλέψῃ γιὰ τὴν πρακοπή τῆς μὲ τρόπο κάπως ἄλλο ἀπὸ τὸν τρόπο τοῦ Πάλλη καὶ τοῦ Ἑφταλιώτη, μὲ γραμματικὴ κάπως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ γραμματικὴ τοῦ Καρκαβίτσα καὶ τοῦ Βλαχογιάννη.

Ὁ κ. Σωτηριάδης ἄς μοῦ δώσῃ τὴν ἄδεια νάντιγράψω ἐδῶ δύο γραμμοῦλες ἀπὸ ἓνα γράμμα του ποῦ εἶχα τὴν τιμὴ νὰ λάβω τώρα τελευταῖα ἐξ ἀφορμῆς τῆς «Ὁρέστειας»: « . . . Πιθανόν τὸ μέλλον νὰ ἀνήκῃ μόνον εἰς τὸν Ψυχάρη. Ἐγὼ θέλω τὸ συμβιβασμὸ γιὰ τὸ παρόν· ἀλλέως βλέπεις ὅτι κ' ἐγὼ ἐμπαίνω εἰς τὴν ἴδια αἰθουσα τῆς δημοτικῆς, μόνον ἀπὸ ἄλλη πὸ ῥοτα . . . » Ὅλοι πρὸς τὸν ἴδιο σκοπὸ, καὶ ὁ καθένας ἀπὸ τὸ δικό του δρόμο.» Μόνον πῶς ὁ δρόμος τοῦ κ. Σωτηριάδη δὲν εἶναι τόσο ἴσιος· ἔχει πολλὰ στριφογυρίσματα, καὶ περισσὰ μονοπάτια, εἶναι σπικρμένοις μὲ λιθάρια μυτερά, μὲ πλῆθος χαλίκια ἀστοίβαχτα καὶ γλυστερά, καὶ δύσκολο πολὺ νὰ πατήσῃ κανεὶς ἀπάνω του στερεά. Ὁ κ. Σωτηριάδης εἶναι ποιητικὴ ψυχὴ· μὰ μπορεῖ ποιητῆς νὰ μὴν εἶναι. Τὸ ἴδιο εἶπεν ὁ Ἐμερσον γιὰ τὸ μεγάλο Σέλλεϋ, μὲ παράξενη ἀυστηρότητα: λόγος γιὰ νὰ μὴ δυσχερευθῆ ὁ φίλος μου Σωτηριάδης μὲ τὸ ξεχώρισμά μου τοῦτο, τὸ σοβαρώτατο. Θέλω νὰ εἰπῶ πῶς δὲν μᾶς ἔδωκε ὡς τὴν ὥρα δείγματα πῶς ξέρεῖ καὶ μιὰ μετάφραση ἀκόμη νὰ τὴν ἀνυψώσῃ στὸ σκαλοκέφαλο μιᾶς ἐργασίας πρωτότυπης, δίνοντάς τῆς τὴν πλαστικὴ μορφή στὴν ἐντέλεια, ὥστε νὰ μὴ μπορούμε ἀπὸ αὐτὴ μᾶτ' ἓνα σίγμα νὰ βγάλουμε ἢ ἄλλοῦ νὰ βάλουμε, μῆτε καὶ νὰ τὴ φανταστοῦμε ἀλλοιωτικά. Καὶ ὄχι πῶς ὁ κ. Σωτηριάδης δὲν μπορεῖ τάχα νᾶχῃ μέσα του ἀποθήκευμένη περιουσία γιὰ τὸ χτίσιμο μνημείων τέχνης. Αὐτὸ δὲν τὸ ξέρω. Καὶ δὲ μ'ἀρέσει αὐτὸ τὸ εὐκολο γιὰ πάντα μιᾶς ἐτικέτας κόλλημα σὲ τοῦτον ἢ σ' ἐκεῖνον. Αὐτὸς εἶναι ποιητῆς, αὐτὸς δὲν εἶναι· αὐτὸς εἶναι γιὰ λυρικά ποιήματα, αὐτὸς γιὰ δράματα. Ἄς ἀφήσουμε τίς εἰδικότητες γιὰ τίς πληρωμένες ρεκλάμες τῶν ἐφημερίδων. Ὁ κ. Σωτηριάδης μόλις ἄρχισε νὰ μεταφράζῃ τὸν Αἰσχύλο του, εἶδε πῶς ὁ πεζὸς λόγος δὲν τοῦ ταιριάζει. Καὶ πρόττρεξε, φυσικώτατα, στὴ «γλῶσσα τῶν θεῶν». Καὶ ξαναβάλλθηκε νὰ τόνε μεταφράσῃ σὲ στίχους. Δὲν τὴ διάβασα βέβαια τὴν ἐργασία τοῦ κ. Σωτηριάδη. Ὅ,τι ἐδῶ σημειῶνω πηγάζει ἀπὸ μιὰ ἐντύπωσή μου γενικώτατη ἀπὸ τὸ ἀκουστὰ τῆς «Ὁρέστειας» μιὰ φορὰ στὸ Βασιλικὸ θέατρο. Δὲν μπόρεσα καθαρὰ νὰ πιάσω τὴ μετρικὴ βάση τῆς ἐργασίας τοῦ μεταφραστῆ, γιὰτὶ χτυπούσανε, στὴν ἀράδα, ταυτιά μου ἱαμβοί, πότε δεκαπεντασύλλαβοι, πότε δεκατρισύλλαβοι, πότε ἑνδεκασύλλαβοι, καὶ σ' ἓνα μέρος καὶ τραχαῖοι. Τὸ πιὸ χτυπητὸ ἐλάττωμα τοῦ ἔργου τοῦ κ. Σωτηριάδη εἶναι κάτι τι πιὸ πολὺ αὐτοσχεδιασμένο, παρὰ μελετημένο. Μία βιά ποῦ δὲν πρόφτασε νὰ συμπήξῃ γερὰ τὰ διάφορα κομμάτια καὶ νὰ ταιριάσῃ σὲ μιὰ κάποιον ἀρμονικὴ ἐνότητα τὰ παραδὰλὰ χρώματα τῆς ζωγραφιάς. Ἄν δὲν ἔχω λάθος, ὁ κ. Σωτηριάδης δὲν ἀρνή-

θηκε πῶς βιαστικά δούλεψε, ὅμως ἔρριψε τὸ βάρος τῆς βίας αὐτῆς καὶ στὴ διοίκηση τοῦ Βασιλικοῦ Θεάτρου. Μοῦ φαίνεται πῶς ἔχει τὸ κάπως ἀκατάρτιστο τοῦτο καὶ λόγον ἐσωτερικώτερο. Εἶναι σὰ νὰ παλαίβουν ὄλο καὶ χωρὶς ἀποτελεσματικὰ μέσα στὴ μετάφραση αὐτὴ δυὸ στοιχεῖα δυσκολοσυμβίβαστα : ὁ ἀρχαιολόγος, ποῦ σκύβει μέσα στοὺς τάφους, καὶ ὁ τεχνίτης ποῦ ὀρθώνεται πρὸς τὸ φῶς. Ὅμως ἡ γλωσσικὴ ἀρχὴ τοῦ κ. Σωτηριάδη δὲν τοῦ ἤρθε, βέβαια, οὐρανοκατέβατη, μήτε ξεφύτρωσε ἀπὸ τὸ κεφάλι του ἔτσι στὰ καλὰ καθούμενα, γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν κ. Κρουμβάχερ ἢ γιὰ νὰ ἀυπονομεύσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ ἀλιτήριος. Ἐχει καὶ ὁ Σωτηριάδης τοὺς προδρόμους του καὶ τοὺς προγόνους του καὶ τοὺς συντεχνίτες του, μιὰ παράδοση κι αὐτὸς ἀκολουθεῖ, μιὰ δοκιμασμένη ἰδέα ξαναδοκιμάζει, σὲ μιὰ Σχολῆ γνωστὴ πρέπει κι' αὐτὸν νὰ τὸν κατατάξουμε. Τὸ κ ρ α μ α κι αὐτὸς ἐφαρμόζει, τὸ κρῆμα ποῦ τὸ χτύπησαν ἄλλοτε δυνατὰ μὲ τὰ λόγια ὁ Βερναρδάκης καὶ ὁ Βλάχος, ποῦ τὸ πολεμᾷ με τὰ ἔργα ὁ Ψυχάρης, καὶ ποῦ τὸ ξήγησε σὰν ἀπαραίτητο κάπου, σὲ μιὰν ἀπὸ τὶς γλωσσολογικὰς πρῆγματεῖες του, ἂν καλὰ θυμοῦμαι, ὁ Χατζιδάκις. Ὁ κ. Σωτηριάδης εἶναι θαυμαστὴς τοῦ Κάλβου, καὶ μίλησεν ἄλλοτε γιὰ τὶς Ὠδὲς του ἀπὸ τὸ βῆμα κάποιου Συλλόγου μὲ τρανὸν ἐνθουσιασμό. Εἶναι μαθητὴς τοῦ Πολυλά ποῦ μαζί μὲ τὰ νέα καὶ μὲ τὰρχαῖα στοιχεῖα γύρευε τολμηρὰ καὶ καλοφάνταστα νὰ πλάσῃ τὴ φιλολογικὴν του γλῶσσαν. Καὶ σὲ πολλὰ θυμίζει ἡ ἐργασία του καὶ τοῦ Βικέλα τὴν ἐργασίαν στὰ δράματα τοῦ Σαιξπήρου καὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀριστομένου Προβελεγγίου, στὸ «Φάουστο» τοῦ Γκαῖτε. Θυμίζει κι ἄλλων ἀκόμα τρόπους καὶ κόπους, ἀπὸ τὸ Σκοῦφο καὶ τὸ Μηνιάτη ὡς τὸ Μητσάκη. Μὲ τὴν παρατήρησιν πῶς ἔλειψε ἀπὸ τὸν κ. Σωτηριάδη μιὰ δύναμη ἀρχιτεκτονικὴ ποῦ κάπως τάριξτους παρουσιάζει καὶ τοὺς ἀταίριαστους ρυθμούς, καὶ μιὰ μουσικὴ ποῦ ἀρμονίζει καὶ τὰ παρμένα. Σὰν τὸ στοιχεῖο τοῦ Βαλαωρίτη, δὲν «ἔπλασε τὸν ἀφρὸν», καὶ δὲν ἔδωκε «σάρκα στὸ νερό.» Εἶναι αὐτὴ μιὰ γενικὴ ἐντύπωση, καὶ δὲ λέω μὲ τοῦτο πῶς ἡ μετάφραση τοῦ κ. Σωτηριάδη δὲν ἔχει καὶ ἀξιόλογα ἐπιτυχημένα μέρη, καὶ πῶς δὲν τὴν ξεχωρίζει μιὰ πνοὴ ζωῆς, καὶ πῶς δὲν ἀξίζει νὰ προτιμηθῇ ἀπὸ ὅλα τὰ πολυμελετημένα καὶ πολύνευρα θεματογραφήματα τῶν αὐστηρῶν καθαρολόγων.

* *
*

Ἡ τριλογία γιὰ σκηνοκοὺς λόγους, δὲν μποροῦσε νὰ παρασταθῇ παρὰ κολοβωμένη καὶ συγυρισμένη ἐπίτηδες γιὰ τὴν παράστασιν. Ὁ μεταφραστὴς νομίζω πῶς μὲ ὅλη τὴν ἀπὸ τὸ πρωτότυπο ἐργασίαν του εἶταν ἀναγκασμένος νὰ προστρέξῃ στὴ μετάφραση τοῦ Βιλλαμόνιτι, καθὼς ἀκολούθησε καὶ ἡ διοίκησις τοῦ Βασιλικοῦ Θεάτρου τὴν παράστασιν τῆς «Ὁρέστειας» δὲ θυμοῦμαι σὲ ποῖο θεάτρο τοῦ Βερολίνου.

Ἐάνοφερα παραπάνου τῆ γνώμη τοῦ κ. Μπουκουβάλα πῶς μόνο «διεσκευασμένα» πρέπει νάνεβάζονται τάρχαϊα στή σκηνή. Εἶναι καὶ ἄλλων γνώμη. Γνώμη μπορεῖ σοφὴ καὶ πραχτικὴ. Δέν μπορῶ νὰ κρύψω πῶς ἀντιπαθῶ τέτοιου εἴδους διεσκευάσματα, ὅσο σοφὰ κι ἂν εἶναι. Δέ μπορῶ νὰ φανταστῶ ἄλλοιῶτικα τῆ μεγαλοφάνταστη τέχνη ἐνός Σαιξπήρου, ἐνός Εὐριπίδη, ἐνός Αἰσχύλου, παρὰ ἀκέρια καὶ ἀκομμάτιαστη. Ἐπάρχουν χριστιανοὶ φιλακόλουθοι ποῦ δέν ὑποφέρουν καμιὰ κανενός εἴδους παράλειψη καὶ συντομία ἀπὸ τὶς θεῖες ἀκολουθίες κάθε Κυριακῆς καὶ κάθε δεσποτικῆς γιορτῆς κι ἀμαρτία τὸ νομίζουν. Δέν ἐξετάζω τῆ λογικὴ τῶν θεατρῶνῆδων σὲ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, καὶ τί τοὺς ἀναγκάζει σὲ ψαλλιδίσματα καὶ σὲ συγυρίσματα. Δέ φροντίζω γιὰ τῆ γνώμη τοῦ κόσμου πῶς πηγαίνει στὸ θέατρο γιὰ νὰ περάσῃ τὴν ὥρα του. Ὅταν ὁ ποιητῆς ὁ ἀθάνατος μιλᾷ ἀπὸ τῆ σκηνὴ τοῦ θεάτρου, ὅποιος γιὰ τὴν Ποίηση λαχταρίζει δέν πηγαίνει καὶ στὸ θέατρο ἀκόμα γιὰ νὰ περάσῃ τὴν ὥρα του· πηγαίνει γιὰ νὰ προσευχηθῆ. Ἐπὸ κάθε συγυρίσμα καὶ ἀπὸ κάθε ταίριασμα πρὸς τὶς λεγόμενες ἀπαιτήσεις τῆς νεώτερης σκηνῆς» ὅλὰ προτιμοῦσα νὰ τὸν ἀκούγα τὸν Αἰσχύλο ἀπείραχτο, νὰ τὸν ἔπινα μονορούφι, μὲ ὅλη του τῆ μεγαλονότη ἀτεχνία, μὲ ὅλη τὴν θρησκευτικὴ του ἔκσταση, μὲ ὅλον τὸν ὠκεανὸ τοῦ λυρισμοῦ του. Ὅλὰ ἤθελα μάλιστα σὲ μουσικὴ βαλμένα νὰ τᾶκούγα ὅλα του τὰ χορικά, ἀκόμη καὶ σὲ ξένη καὶ σὲ βάρβαρη ἁρμονία, γιὰτί ἔτσι ὅλὰ μποροῦσα νὰ βρεθῶ πιὸ σιμὰ πρὸς τὸν ἀρχαῖο Αἰσχύλο. Ἡ διοίκηση τοῦ Βασιλικοῦ θεάτρου φαίνεται πῶς μὲ ἀρκετὴ ἐπιμέλεια καὶ μὲ πολλὴ φιλοκαλία τὸ παρουσίασε στή σκηνὴ τὸ ἀρχαῖο ἀριστούργημα. Εἶναι ἀλήθεια πῶς εἴμαστε σήμερα πολὺ ἀπαιτητικώτεροι στὴν ἀναπαράσταση τοῦ περασμένου. Ὅπως ἡ μεγάλη εὐκολία τῆς συγκοινωνίας μᾶς κάνει νὰ τοὺς ξέρουμε τοὺς ξένους καὶ τοὺς μακρυσμένους τόπους σὰ δευτερες πατρίδες μᾶς, ἔμοια τῆς ἀρχαιολογίας ἡ μεγάλη προκοπὴ μᾶς ἔφερε πολὺ σιμὰ μὲ τοὺς μακρυσμένους χρόνους, ὥστε κακὰ νὰ μᾶς χτυπᾷ κάθε λάθεμα καὶ κάθε παράλειψη στὸ ξαναζωγράφισμά τους. Ὁ σοφὸς καθηγτῆς κ. Πολίτης σημείωσε πρὸς κάποιον δημοσιογράφον, ποῦ τότε ρώτησε, κάποιον λάθη στενογραφικὰ καὶ ὑποκριτικὰ, ἀνίσως καλὰ θυμοῦμαι, ὅπως ἐκεῖνος μόνος καλὰ τὰ ξέρει.

Μολταταῦτα, μὲ ὅλη τους τῆ σπουδαιότητα, τὰ λάθη τοῦτα δέν εἶναι τῆς πρώτης γραμμῆς ζητήματα, φτάνει νὰ τὸ σκεπάξῃ τοῦ ὑποκριτῆ ἡ τέχνη καὶ τοῦ ποιητῆ ἡ χάρη. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ ποιητικὴ συγκίνηση· ὕστερα, καὶ μὲ τὴν ἀρχαία, ἡ ἀρχαιολογικὴ συνείδηση. Τὴν ποιητικὴ συγκίνηση μᾶς τὴν ἔδωκε σὲ πολλές μεριές, καὶ μ' ὅλα ὅσα τῆς λείπουν, ἡ μετάφραση τοῦ κ. Σωτηριάδη. Ἡ Αἰσχύλεια πνοὴ μᾶς ἔφερε τὴν ἱερὴ ἀνατριχίλα τοῦ ὕψους. Ἐἶνα ὅραμα μεγάλου στομο ὁμορφῆς θρησκευτικῆς ἀσύγκριτης, ποῦ εἶναι ἴσα ἴσα ἡ οὐσία τῆς ποιητικῆς τέχνης ὅλων τῶν αἰῶνων, μὲ μ' ἕνα πραγματισμὸ Σαιξπηρικὸ κάπου κάπου, καὶ στὸ τέλος μὲ τῆ ῥητορικὴ ἐκείνη δύναμη τὴν ἀχώριστη ἀπὸ τὸν

Ἕλληνα ὄλων τῶν καιρῶν, ποῦ θυμίζει πάντα πότε τὸν πολύμητιν Ὀδυσσεύς, πότε τὰ λεπτολογήματα τῶν σοφιστῶν, καὶ σὰ νὰ δικαιῶν τὸ γάλλο φιλόσοφο Fouillé ποῦ μᾶς ἔλεγε τώρα τελευταῖα «φυλὴ δικηγόρων». Κάτι ποῦ μᾶς πᾶει ἀπὸ τῆς Κασσάντρας τὴν τραγικὴ τὴν ἔκσταση· κι ἀπὸ ἀπὸ τῆς Κλυταιμνήστρας τὴ μακθέθεια σκληρότητα ἴσα μὲ τῆς παραμάνης τοῦ Ὀρέστη τίς ἀφελέστατες ἐξομολογήσεις καὶ ἴσα μὲ τὰ δικνικώτατα ἐπιχειρήματα τῶν κατηγορῶν καὶ τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ ἐκδικητῆ στοῦ μέγα δικαστήριον τοῦ Ἄρειου Πάγου. Καὶ γιὰ τὴν ὑπόκριση δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ εἰπῇ πῶς εἴτανε ἄτυχη. Μόνο θὰ ἤθελα περισσότερη πλαστικότητα στοῦ παίξιμο. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε τὴ μεγαλόπρεπη εὐγένεια τῆς ἀρχαίας Μελοπομένης, ποῦ φτάνει ἴσα μὲ κάποια ἱερατικὴν ἀκίνησια, ὅπως καὶ στοῦ ψυχολογικοῦ διατύπωμα τῶν χαρακτήρων της, ἔτσι καὶ στὴν ἐξωτερικὴ της, ἀπάνω στὴ σκηνή, παράσταση. Μολονότι δὲν πρέπει κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴ μερικὰ ὀλότελν νὰ λησμονοῦμε, ὅπως μερικοὶ φαίνεται πῶς λησμονοῦν, ὅτι καὶ τῆς ἀρχαίας τραγωδίας οἱ ἥρωες, σὰν τοὺς ὁμηρικούς, εἶναι κι αὐτοὶ ἄνθρωποι σὰν κ' ἐμᾶς μὲ αἷμα καὶ μὲ νεῦρα, καὶ γελᾶνε καὶ κλαῖνε καὶ θυμώνουν καὶ σκυλοβρίζουν, καὶ βογγοῦν, καὶ χαιριεντίζονται. Ἐπειτα καὶ οἱ Ἑρινύες ὅσο καὶ ἂν εἶναι θεοὶ τοῦ ζόφου καὶ τῆς φρίκης θὰ τίς ἤθελα κ' ἐκεῖνες ὁμορφες, ὁμορφες πρὸ παντός, καὶ μέσα στὴν τερατωδία τους. Ποῖο πολὺ νὰ μιᾶζουν μὲ θεότητες, καὶ λιγότερο μὲ ἀσκημόγριες.

* *

Μὲ ὅσα ὡς τώρα σημείωσα, περιωρίστηκα νὰ παραστήσω τὴν ἐντύπωση καὶ τὴν ιδέα ἑνὸς ἀνθρώπου ποῦ ἔτυχε ν' ἀκούσῃ μιὰ βραδιά τὴν «Ὀρέστεια» στοῦ Βασιλικὸ Θεάτρο, καὶ ποῦ δὲν ξέρει, ἢ δὲ θέλει νὰ ξέρῃ τί εἶδους πράγματα γέννησεν ἔξω ἀπὸ τὸ θέατρο ἢ παράσταση τῆς «Ὀρέστειας». Πρῶτον ἀρχίσῃ ἢ παράσταση τῆς πρώτης βραδιᾶς, μιὰ καλὴ μας ὑποκρίτρια, ἡ νέα Κοτοπούλη εἶπε τὸ «Χαιρετισμὸ τῆς Τραγωδίας» πρὸς τὸν Αἰσχύλο, τὸ ποίημα ποῦ ὁ κ. Στεφάνου τοῦ Βασιλικοῦ Θεάτρου μὲ παρακάλεσε νὰ γράψω ἐπίτηδες γιὰ τὴ βραδιά. Τὸ ἀναφέρω τὸ ποίημα, μόνο καὶ μόνο γιὰ τὴν προφητικὴν ἢ τοῦ σημασία. Μάλιστα. Ἀνάμεσα σὲ ἄλλα κράζει μέσα σ' αὐτὸ ἡ Τραγωδία πρὸς τὸν ποιητὴ τῆς «Ὀρέστειας»: «Τὴν τρικυμία τὴν τραγικὴν ξυπνε!»· Κ' ἔγινε προφήτης. Ὁ Αἰσχύλος μᾶς ἀναψε μιὰ τρικυμία. Εὐτυχῶς ἔξω ἀπὸ τὸ θέατρο. Ὅμως γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ ἔξω, λόγους, συλλαλητήρια, καυγάδες, ἄρθρα, συνεντεύξεις, ἀνοησίες καὶ πονηρίες κάθε εἶδους, (ἔξω ἀπὸ λιγοστὰ σημάδια ἀξιοσέβαστα), γιὰ ὅλην αὐτὴ τὴν τρικυμία, ἢ κριτικὴ μου εἶναι μιὰ λέξη· καὶ παρακαλῶ τοὺς φίλους μου τῆς «Κριτικῆς» νὰ μοῦ τὴν τυπώσουν μὲ κεφαλαῖα γράμματα:

ΝΤΡΟΠΗ !

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ